

FORUM / 2019 / ROČ. IX / Č. 2

PRO KONZERVÁTORY-RESTAURÁTORY FORUM FOR CONSERVATORS-RESTORERS

2019 / Vol. IX / No. 2
Peer-reviewed open access journal

Chief editor: Ing. Alena Selucká
Editors: Mgr. Pavla Stöhrová, Mgr. Jana Fricová

Editorial Board:
Ing. Ivo Štěpánek (Head of Editorial board)
doc. Dr. Ing. Michal Ďurovič
Akad. mal. Igor Fogaš
Ing. Pavel Jirásek
Ing. Jan Josef
doc. Akad. sochař Petr Kuthan
prof. RNDr. Jiří Příhoda,
Ing. Radka Šefců
Mgr. Pavla Stöhrová (Secretary)

Open access since 2019 available for free
on <https://mck.technicalmuseum.cz/casopis-fkr/>
The journal is indexed and abstracted in EBSCO.

Published by:
Technické muzeum v Brně
Purkyňova 105, 612 00 Brno, Czech Republic

Contact for communication:
fricova@tmbrno.cz / stohrova@tmbrno.cz / selucka@tmbrno.cz

© Technické muzeum v Brně, 2019
ISSN (Online) 2571-4384
ISSN (Print) 1805-0050

 TECHNICKÉ
MUZEUM
V BRNĚ

 METODICKÉ
CENTRUM
KONZERVACE

SOUBOR PODMALEB NA SKLE V ZRCADLOVÝCH RÁMECH V KRKONOŠSKÉM MUZEU VE VRCHLABÍ. HISTORIE A RESTAURÁTORSKÝ ZÁSAH

Dana Modráčková¹ • Libor Dušek² • Lucie Pejchová³ • Jiří Vávra⁴

1 soukromá restaurátorka podmaleb na skle
2 Krkonošské muzeum Správy KRMAP ve Vrchlabí
3 soukromá restaurátorka zrcadel a skla
4 soukromý restaurátor dřeva

Mgr. Dana Modráčková se zabývá v rámci soukromé restaurátorské praxe podmalbami na skle, její specializací je rovněž konzervování-restaurování papíru, kterému se věnovala při výuce na Fakultě restaurování Univerzity Pardubice a nyní toto téma rozvíjí na Přírodovědecké fakultě Masarykovi univerzity v Brně.

Kolektiv autorů se ve svém příspěvku pokouší načrtnout možnosti původu a vzniku cyklu podmaleb v zrcadlových rámech, které jsou součástí národopisné sbírky Krkonošského muzea Správy KRMAP ve Vrchlabí. Článek se dále zabývá problematikou restaurování těchto podmaleb v zrcadlových rámech, které musely být pro svoji specifickou odlišnost materiálů zrestaurovány kolektivem restaurátorů, zaměřených na různé druhy materiálů. Restaurování bylo zrealizováno z projektu MK ČR ISO/D – preventivní ochrana před nepříznivými vlivy prostředí, dotace udělená v roce 2018.

Klíčová slova: podmalby na skle; zrcadlové rámy; národopisné sbírky; restaurování podmaleb

THE COLLECTION OF REVERSE PAINTINGS ON GLASS IN MIRROR FRAMES IN THE KRKONOŠE MUSEUM IN VRCHLABÍ. HISTORY AND RESTORATION INTERVENTION

The team of authors attempts to outline the origins of the collection of reverse paintings on glass in mirror frames, which are part of the ethnographic collection of the Krkonoše Museum of the KRMAP Administration in Vrchlabí. The article also deals with the restoration of these reverse paintings in mirror frames, which had to be restored by a team of restorers, focusing on different types of materials, because of their specific material differences. The restoration project was implemented from the project of the Ministry of Culture of the Czech Republic ISO/D – preventive protection against adverse environmental impacts, grant granted in 2018.

Key words: underpaintings on glass; mirror frames; ethnographic collections; restoration of the underpaintings

V první části tohoto příspěvku bychom rádi zdokumentovali fenomén podmalby na sklo v historicko-etnografickém kontextu v rámci regionu severovýchodních Čech s důrazem na Vrchlabsko a nejbližší okolí, ale především se pokusili načrtnout možnosti původu a následného využití, resp. uložení, sedmi podmaleb v zrcadlových rámech s tematikou výjevů z christologického cyklu, které jsou součástí národopisné sbírky Krkonošského muzea Správy KRMAP ve Vrchlabí.

Předesíláme, že přesný a nezpochybnitelný původ a autora podmaleb, jež v katalogu muzea najdeme pod inventárními čísly N 391–397, se na základě dostupných archivních zdrojů a dalších pramenů, rozklíčovat bohužel nepodařilo. Nicméně je zřejmé, že mají přímou souvislost s vrchlabským augustiniánským klášterem, ve kterém se už od roku 1966, resp. 1941, nachází zázemí, expozice a depozitáře Krkonošského muzea. Nejen z tohoto důvodu byl zájem o jejich restaurování velmi intenzivní. Přední znalec podmaleb na sklo, Luboš Kafka,¹ který důkladně zná i dalších sto šedesát podmaleb na skle, jimiž sbírkový fond Krkonošského muzea ve Vrchlabí disponuje, soubor podmaleb v zrcadlových rámech označil za unikátní cyklus, který je maximálně vhodný k restaurování. Jedinečnost souboru spočívá i v jejich uměleckém ztvárnění a nepřilíží obvyklých zrcadlových rámech evidentně vycházejících z barokní estetiky.

STRUČNÁ HISTORIE FENOMÉNU PODMALEB NA SKLO

Malbou zdobili sklo již staří Egypťané. Malbu na sklo „za tepla“ dovedli k dokonalosti umělci v renesanční Itálii s centrem v Benátkách, kde se též rozvinula technika malby „za studena“ na spodní stranu tabulového skla (odtud pochází označení podmalba, německy *die Hinterglasmalerei*), kterou znali už před nimi tvůrci v období helénismu, posléze v Byzantské říši. Motivy tzv. benátských skel, které zhotovovali zpočátku výhradně profesionální umělci, byly z drtivé většiny výjevy z Kristova života. Tato technika byla obdivována a žádána po celé Evropě. Postupně začala být napodobována nejprve ve Francii, Flandrech a Španělsku, později v Bavorsku a Tyrolsku, odkud se dostala na naše území. V období pozdního baroka a rokoka přibýly světské náměty a technika si postupně našla cestu od profesionální sféry mezi lidové umělce. Tento proces rozhodně nebyl přímočarý, ale významně souvisel s krizí sklářství na konci 18. stol., kdy řada řemeslníků z tohoto odvětví byla vnějšími okolnostmi nucena hledat nový způsob obživy.² Vrchlabsko, coby subregion mj. sklářského regionu severovýchodních Čech, bylo krizí sklářství též zasaženo, tudíž není divu, že zde panovalo v daném období příznivé podhoubí pro lidové tvůrce podmaleb. Jednotlivá centra, resp. dílny, v severovýchodních Čechách se výrazově

ovlivňovaly mezi sebou a značný vzájemný vliv měly navzájem i dílny v sousedním Slezsku a Kladsku. V současnosti je tedy velmi problematické přesně určit konkrétní dílnu, odkud podmalby pocházejí. Podobnost v rámci širšího regionu je značná. „*Předpokládá se, že první dílny vznikaly v oblasti severních Čech, na Českolipsku a v pásu horských a podhorských oblastí Jizerských hor, Krkonoš, Orlických hor a Jeseníků, které navazují na Kladsko a Slezsko*“ [Kubečková – Lenderová, 1995]. Z archivních pramenů a literatury ani není vždy jednoznačně zřejmé, jak přesně autor daný region vymezuje. „*Velmi rozsáhlou skupinu obrázků na skle představují podmalby z oblastí severovýchodních Čech, Kladska, Slezska a moravskoslezského pomezí, které bývají často označovány jen jako slezské. Tato lokalizace je ovšem značně nepřesná vzhledem k rozsahu území (...) a k množství typologických skupin, vzniklých v rozdílných časových etapách. Patří sem i severočesko-dolnoslezský a východočesko-kladský okruh.*“ [Kubečková – Lenderová, 1995] Kafka uvádí, že „... existovaly dílny pro výrobu podmaleb (např. v Novém Světě u Harrachova a Rokytnici), jejichž prostřednictvím přesahovala severočeská sklářská oblast přes hřebeny Krkonoš na dolnoslezské území směrem k Jelení Hoře“ [Kafka, 1996]. Podmalby měly funkci nejen estetickou, ale samozřejmě i náboženskou. Svou barevností oživovaly a rozjasňovaly příšeří světnic horských a podhorských chalup, ale i zákoutí měšťanských domů, nebo interiéry církevních institucí, přičemž jejich obyvatelům vyznávajících katolickou konfesi neustále připomínaly nezpochybnitelnou autoritu Ježíše Krista, Panny Marie, Svaté trojice a řady světců, kteří bdí nad jejich materiální i duchovní existencí. Zlatou éru podmaleb prakticky pokrývá celé 19. stol., na jehož konci jsou postupně vytlačeny cenově dostupnějšími barbotisky.

PODMALBY V ZRCADLOVÝCH RÁMECH ZE SBÍREK KRNP VE VRCHLABÍ

Koncentrujme nyní pozornost primárně na soubor sedmi zrcadlových podmaleb. Pro náš případ je signifikantním ukazatelem skutečnost, že „... rovněž na území severovýchodních Čech byla výroba podmaleb spojena především s rozvojem sklářských hutí, a to jak na české, tak na slezské straně západní části Krkonoš. Kromě toho od sklonku 18. stol. v okolí Vrchlábí, Harrachova a Rokytnice nad Jizerou působilo několik maliřů či celých dílen s osobitým výtvarným projevem, navazujících na zdejší slohovou malbu na skle.“ [Kafka, 2005]. „*Témata i výskyt dochovaných podmaleb poukazují na působiště dílny v blízkém okolí Vrchlábí. Spojení s augustiniánským klášteřem ve městě naznačují opakovaná zobrazení Panny Marie Dobré rady s poutníky – členy augustiniánů eremitů (poustevníků)*“ [Kafka, 2005]. Je tedy více než pravděpodobné, že soubor (resp. torzo souboru) s inventárními čísly N 391–397 byl vyroben na objednávku vrchlabských augustiniánů. Spojitost s klášteřem a augustiniány potvrzuje i jediná psaná indicie, zápis ředitele Museum des Riesengebirgsvereines Karla Schneidera v přírůstkové knize. Týká se pouze jedné (resp. pěti) podmalby se zrcadlovým rámem v německém krkonošském muzeu s číslem 3194, v současné evidenci N 397: 3194 – Podmalba na skle „*Kristus na hoře Olivetské*“ (viz poznámky k 3180). Leptaný zrcadlový rám. V dobrém stavu. Majetek Augustiniánského klášteře. Ovál 24 x 28 cm. Rám 7 cm široký. Vyjma tohoto jsou ještě čtyři kusy, víceméně silně poškozené, uložené v depozitáři. (Kredenc v národopisné místnosti. Majetek klášteře).³

Zápis do přírůstkové knihy pochází s největší pravděpodobností z roku 1941, protože na přelomu roku 1940 a 1941, resp. v průběhu roku 1941, se zázemí muzea včetně všech sbírek stěhovalo právě do augustiniánského klášteře,⁴ kde Schneider soubor zrcadlových podmaleb „objevil“. Tato indicie implikuje několik možných vysvětlení, která jsou všechna bohužel spekulativní, ale vesměs pravděpodobná.

Luboš Kafka datuje na základě komparace s ostatními podmalbami ze středoevropského prostoru vznik souboru zrcadlových podmaleb do poloviny 18. stol. do období před josefínskými reformami a lokalizuje do severovýchodních Čech, konkrétně na Vrchlabsko, do okruhu augustiniánského klášteře.⁵ V kronice klášteře bohužel žádné zmínky nenacházíme, jelikož zápisy z období po josefínských reformách a zavírání řady augustiniánských klášteřů chybí.⁶ V případě vrchlabského

klášteře žádný z převorů v letech 1781–1809 do kroniky nic nenapsal. V letech 1704 (kdy byl klášter založen) až 1780 a 1809–1907 podmalby v zápisech nikdo nezmiňuje.⁷ Dá se tedy předpokládat, že klášter soubor zrcadlových podmaleb získal právě v letech 1781–1809, což by i zhruba odpovídalo době jejich vzniku. Jestli mu byl soubor věnován, nebo ho vedení klášteře objednalo na zakázku, a jak původní soubor vypadal, bohužel nevíme. Vzhledem k tematice torza lze předpokládat, že se jednalo o rozsáhlejší soubor, jenž zahrnoval všech čtrnáct zastavení Křížové cesty a několik dalších výjevů z Kristova života. Podmaleb mohlo být celkově šestnáct, nebo okolo dvaceti.⁸ Kde byly svého času v klášteře adjustovány, též nevíme.

Neobjasněnou záhadou zřejmě i zůstane, proč se v roce 1941 v prostorách klášteře nacházelo už jen pět podmaleb a co se v průběhu let se zbytkem kompletního souboru stalo. Jestliže ředitel německého vrchlabského muzea Schneider opravdu v klášteře „objevil“ pouze pět zrcadlových podmaleb, musely se ještě další dvě do sbírek muzea dostat jinou cestou. S největší pravděpodobností v létě 1945 coby konfiskáty po čerstvě vysídlených německy hovořících obyvatelích Vrchlabska. Řada cenností, knih atp. byla v období tzv. divokého odsunu shromažďována v sále současného Kulturního domu Střelnice a nový ředitel muzea ve Vrchlábí Emil Flégl tam každodenně obhlížel a zabavoval konfiskované předměty, čímž obohacoval sbírkové fondy muzea. Přesnou evidenci o konfiskátech však nevedl. Tento předpoklad potvrzuje i skutečnost, že na zadní straně jedné z podmaleb (N 395) je do dřeva vypáleno „Knoll“, tedy signatura Hanse Knolla, prvorepublikového městského architekta Vrchlábí a publikujícího badatele v oblasti historie, který byl v roce 1945 vysídlen.⁹ Celkový příběh souboru evokuje nerozluštitelné detektivní zápletky, které zřejmě zůstanou v rámci propletence historicko-politických souvislostí navždy nevyřešeny. Nicméně je potěšující, že se ze souboru zrcadlových podmaleb s tematikou výjevů z christologického cyklu, který byl s největší pravděpodobností úzce provázán s vrchlabským augustiniánským klášteřem, ale v průběhu 19. a první třetiny 20. stol. rozptýlen, dochovalo alespoň sedm nejen historicky a umělecky hodnotných kousků.

RESTAUROVÁNÍ SEDMI KUSŮ PODMALEB V ZRCADLOVÝCH RÁMECH Z CHRISTOLOGICKÉHO CYKLU

V roce 2018 získalo Krkonošské muzeum ve Vrchlábí dotaci z projektu MK ČR ISO/D – preventivní ochrana před nepříznivými vlivy prostředí na restaurování sedmi kusů podmaleb v zrcadlových rámech z christologického cyklu. Cílem restaurátorského zásahu bylo obnovení zrcadlového charakteru zrcadel na dřevěných rámech při maximálním zachování původních součástí a povrchů a šetrné restaurování maleb na skleněných podložkách.

POPIS DÍLA

Jednalo se o torzo unikátního souboru podmaleb na skle z christologického cyklu. Konkrétně o sedm kusů podmaleb na skle, vedených pod inventárními čísly N 391–397 které byly zasazené do masivních dřevěných rámu, zdobených zrcadly s broušeným a rytým dekorem. Zrcadlové oválné rámy se skládaly z osmi kusů dekorativně tvarovaných skleněných výplní, které měly broušenou a leštěnou 5mm fazetu s rytým ornamentálním rostlinným dekorem a byly spojované plátkovým cinem. Opakující se tvar i rytý dekor byly u čtyř větších polí. U tří menších polí a v poli ve vrcholové části byl tvar i dekor jedinečný. Do těchto zrcadlových rámu byly adjustovány oválné sklomalby s liturgickými výjevy, které byly proti poškození chráněné masivním dřevěným loubkem. Masivní dřevěné rámy byly oválné, sestavené ze čtyř dílů. Na vnějším okraji oválů byly vyřezávány do obloučků a černě natřené. Šířka zrcadlového rámu kolísala mezi 6–13 cm. Jednotlivé dřevěné díly rámu měly spoje zapouštěné svorkováním. Původní ochranné krytí malby bylo tvořené masivním loubkem. Loubky byly zhotovené z masivního dřeva a tvarované do oválu. Z rubové strany byly bez povrchové úpravy. Z lícové strany měly obdobnou povrchovou úpravu jako rub rámu.

POPIS POŠKOZENÍ

Každá podmalba i zrcadlový rám vykazovaly různou mírou poškození. U některých byl patrný nešetrný zásah z minulosti. Jednalo se například o slepení střepeň sklomalby papírovou páskou a izolepou přímo v oblasti malby, nebo o slepení střepeň neznámým lepidlem. Takto slepená skleněná podložka pak byla bodově v oblasti malby přilepena k podložnímu kartonu. U zrcadlových rámu byly doplněny broušené střepeň na karton a přilepeny k dřevěnému rámu. Některé opravy byly opatrně odstraněny a ponechány jako doklad dobových oprav.

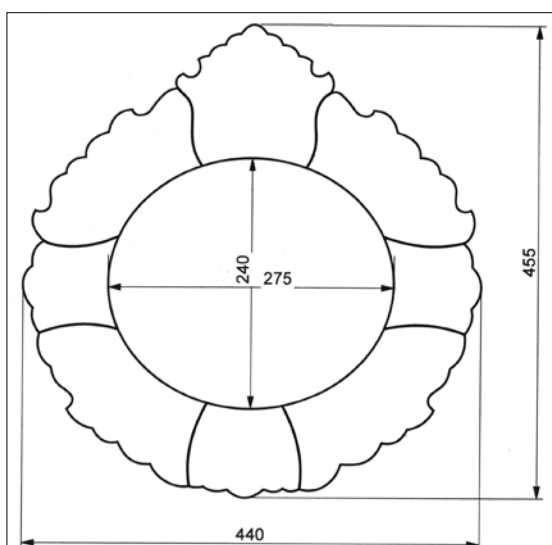
Skleněné podložky s malbou

Sklo i malba na sklomalbách byly poškozeny odlišně u jednotlivých předmětů. Skleněné podložky podmaleb byly celistvé. S výjimkou č. N 391, kde byla skleněná podložka rozbitá na dva střepeň, které byly v minulosti podlepené papírovou páskou s přítomností lepidla, které dobře reagovalo na toluen. Tato páska byla aplikována přímo na malbu. Podmalba č. N 393 prošla v minulosti nešetrným zásahem z důvodu rozbití podložky na dvanáct střepeň. Tyto střepeň byly slepené neznámým lepidlem, které

bylo bodově aplikováno i na vlastní malbu, ke které byl přilepený podložní karton, toto lepidlo reagovalo na toluen. Malba byla u podmaleb N 391 a N 393 značně degradovaná pravděpodobně špatnou kohezí malby a také ztrátou adheze ke skleněné podložce, ale i nešetrnými zásahy v minulosti. U ostatních byla malba pouze mírně poškozená. Skleněné podložky byly silně znečištěné prachovým depozitem z líčové i rubové strany. U podmalby N 397 došlo při demontáži k rozbití skleněné podložky na čtyři střepeň z důvodu seschlého rámu, do kterého se v jednom místě podložka vmáčkla. Došlo k velkému pnutí skla, které při odstranění dřevěného loubku prasklo.

Masivní dřevěné rámy a loubky

Rámy i loubky byly v poměrně dobrém stavu. V minulosti byly mírně napadené červotočem, což potvrzovaly ztmavlé výletové otvory. Po demontáži byla strana rámu, na kterou byla přilepená zrcadla, silně znečištěná nánosy křehkého lepidla a disperze z pozdějších oprav. Byly provedeny zkoušky rozpustnosti, které potvrdily přítomnost křehkého lepidla a disperze. Některé rámy byly zdeformované. Dřevěné loubky, které kryly záda podmaleb, byly zvlhčené. Původní povrchová úprava byla silně znečištěná prachovým depozitem.

Obr. 1. Nákres děl s rozměry v milimetrech / Drawing of works with dimensions in millimeters

Obr. 2. Stav podmalby se zrcadlovým rámem před restaurováním – avers / Reverse painting on glass in mirror frames, condition before restoration - revers

Obr. 3. Stav podmalby se zrcadlovým rámem před restaurováním – revers / Condition of the reverse painting with the mirror frame before restoration revers

Obr. 4. Detail poškození sklomalby i zrcadlového rámu / Detail of damage to the glass painting and the mirror frame

Obr. 5. Demontáž – prasklina skleněné podložky přelepená v místě malby papírovou páskou / Disassembly - a crack of the glass base glued in the place of painting with a paper tape

Obr. 6. Detail poškození malby – v průsvitu / Detail of painting damage - in luminosity

Zrcadla

Zrcadla N 393 a N 397 byla v minulosti nevhodně opravována. U zrcadla N 393 byl spodní díl č. 5 amatérsky nahrazen dílem skládajícím se z malých zabroušených zrcadlových úlomků přilepených na karton. U zrcadla N 397 byly chybějící části u dvou tabulek doplněny alobalovou fólií.

Všechna zrcadla byla značně poškozena vlhkem. Některé díly byly rozbité, nebo chyběly úplně. Odrazová vrstva pokovení byla u zachovalých původních dílů částečně poškozená s tmavými skvrnami koroze způsobených oxidací. Fasetování cínem bylo zteřelé.

RESTAURÁTORSKÝ ZÁMĚR

Sklomalby

1. Průzkum díla
2. Zajištění havarijních částí
3. Čištění – mechanické i chemické
4. Konsolidace barevné vrstvy
5. Izolační vrstva
6. Scelující lokální retuše
7. Závěrečná ochranná vrstva malby
8. Odstranění nečistot z lícové strany
9. U podmaleb s evidenčním číslem N 391, N 393 a N397 bylo provedeno lepení a ochrana spleené skleněné podložky krycím sklem
10. Závěrečná úprava povrchu skleněné podložky
11. Adjustáž sklomalb do osazených zrcadlových dřevěných rámu

Dřevěné masivní rámy a loubky

1. Průzkum díla
2. Mechanické čištění rámu
3. Tmelení poškozených míst
4. Rovnání, špánování
5. Oprava původní lazury
6. Závěrečná povrchová úprava

Rytí a broušení skla

1. Průzkum díla
2. Restaurování dochovaných dílů zrcadel, jejichž míra je u nosná pro další životnost zrcadel a lze navázat na původní rytí vzor
3. Zhotovení chybějících zrcadlových dílců analogicky podle dochovaných párových dílů klasickými postupy – rytím a broušením
4. Kompletace původních a nově zhotovených částí zrcadel

Obr. 7. Neodborná oprava dílu č. 5 – v minulosti / Unprofessional repair of the part No. 5 - made in the past

Obr. 8. Neodborná oprava chybějících částí dílů – v minulosti / Unprofessional repair of missing parts - made in the past

Řezání a zrcadlení skel

1. Průzkum díla
2. Příprava šablon pro nové skleněné díly z křišťálového skla
3. Počítačové zpracování
4. Zhotovení nových tvarů
5. Zrcadlení hotových skel
6. Montáž analogických doplňků na zrestaurované dřevěné rámy

NEINVAZIVNÍ PRŮZKUM, MATERIÁLOVÉ ZKOUŠKY**Podmalby**

Materiálové zkoušky na složení použitých pigmentů a jejich pojiv nebyly investorem požadovány. V době vzniku podmaleb používali umělci převážně temperové a akvarelové barvy, které si připravovali sami doma pro svou potřebu. Pigmenty nebo barviva míchali převážně s vaječnými nebo klišovými pojivdy.

Byla provedena zkouška rozpustnosti barev na terpentýn, toluen, benzín a xylen, které se používají na čištění podmaleb a přilepení krakel zpět k podkladovému sklu. Obsahují také damarový lak a voskopryskyřičnou směs, které se používají ke konzervaci malby. Zkouška rozpustnosti vyšla negativně – barvy se nerozpouštěly.

Zrcadla

Po demontáži zrcadlových dílů byla provedena jejich zevrubná prohlídka a následně klasifikace stavu, podle kterého byl zvolen stupeň zásahu. Byly provedeny zkoušky fasetování okraje tabulky a technik rytí použitých při zhotovení replik dekoru. Vzorky byly pokoveny a následně posouzen konečný výsledek pro práci na zhotovení chybějících dílů.

RESTAURÁTORSKÝ ZÁSAH

Jednotlivé obrazy byly demontovány na rámy, loubky, skleněné podmalby a zrcadlové díly. Vše bylo restaurováno odděleně a posléze zkompletováno.

Dřevěné rámy a loubky

Rámy a loubky byly zbaveny mechanicky hrubých nečistot. Následně byly dle potřeby rovnány za pomoci špánů a doklíženy glutinovým klišem. Z lícové strany byly odstraněny zbytky lepidel po druhotných zásazích. Ostatní nečistoty a staré přelopy, které nebylo možné odstranit mechanicky, byly odstraněny pomocí skalpelu a acetonu. Také byl odstraněn podložní papír, který byl pod zrcadlovými díly. Při manipulaci bylo dbáno na to, aby nebyla poškozena celistvost dřeva na rámech. Z preventivních důvodů proti případným biologickým škůdcům byly rámy ošetřeny Lignofixem TOP-Profi, ředěným vodou v poměru 1 : 4. Výletové otvory po červotoči a poškozené rubové části byly dotmeleny včelím voskem s pigmentem vhodného odstínu. Závěrečná povrchová úprava reversu byla provedena pomocí voskopryskyřičné směsi, jejíž složení bylo: včelí vosk, karnaubský vosk, damara = 2,5 : 1,5 : 1 – vše bylo rozpuštěno v terpentýnu. Obdobně byly ošetřeny i loubky. Lícová strana rámu zůstala vyčištěna a bez povrchové úpravy, s ohledem na opětovnou montáž zrcadlových dílů.

Malba a skleněné podložky

Skleněné podložky podmaleb byly celistvé. S výjimkou č. N 391, kde byla skleněná podložka rozbitá na dva střepy, které byly v minulosti podlepené papírovou páskou, která byla nalepená přímo na malbu. Podmalba č. N 393 prošla v minulosti nešetřeným zásahem z důvodu rozbití podložky na 12 střepů. Tyto střepy byly slepeny lepidlem citlivým na toluen, které bylo bodově aplikováno i na vlastní malbu, ke které byl přilepený i podložní karton. Skleněná plocha u všech podmaleb byla z lícové strany zbavena mechanicky hrubých nečistot

pomocí jemných štětců a vyčištěna 70% roztokem izopropylalkoholu ve vodě. Dále bylo přistoupeno k transferu malby z papírového kartonu a papírové pásky u č. N 391 a N 393. Po vyhodnocení zkoušek rozpustnosti a testů zpevňování nejlépe vyšlo vlhčení kartonu destilovanou vodou a zažehlení pomocí elektrické špachtle přes silikonový papír. V některých místech nemohl být tento způsob použit, s ohledem na nestabilitu malby. Proto musela být tato metoda kombinována se zpevněním damarovým lakem a po zaschnutí teprve mohlo být přistoupeno k zažehlení. Po odstranění papíru bylo nabobtnané lepidlo odstraněno teplou vodou a malba byla fixována damarovým lakem. Střepy byly rozlepené pomocí toluenu.

Damarovým lakem byly po mechanickém čištění a chemickém dočištění maleb pomocí xyleny, ošetřeny všechny podmalby. Po zaschnutí a vyzrání vrstvy damarového laku byly nanášeny scelující a nápodobivé retuše, které byly provedeny pomocí temperových barev. Po provedení retuší byla malba ošetřena voskopryskyřičnou směsí, kvůli ochraně jak původní malované plochy, tak i retuší. Střepy rozbitých skleněných podložek byly slepeny kyanoakrylátovým lepidlem a byla provedena celoplošná skeletáž na podložní sklo po obvodu proužky japonského papíru a lepidla z rýžového škrobu.

Zrcadlové plochy rámu

Po provedení dokumentace byla provedena demontáž uvolněním zrcadlových částí. Ze skleněných tabulek byly odstraněny zbytky zteřelých cínových rámečků a podkladový papír byl odstraněn od povrchu dřevěného rámu.

Restaurování spočívalo v úplné demontáži zrcadel a zhotovení šablon ke každému zrcadlovému dílu. Po vyhodnocení stavu jednotlivých zrcadlových tabulek a amalgámové vrstvy bylo určeno, u kterých dílů je nutné restaurování a obnovení pokovení, nebo konzervace stávajícího. Došlo k doplnění chybějících součástí kopiemi, lepení lomů a zhotovení skleněných plomb u menších odlomů.

Po demontáži zrcadlových dílů z dřevěných rámu byl v rámci kontrolního dne přizván odborný pracovník Krkonošského muzea ve Vrchlabí Libor Dušek. Došlo k prohlídce demontovaných zrcadlových tabulek a dohodě na postupu, že dojde k maximálnímu zachování originálních dílů s původní amalgámovou vrstvou a zabezpečení prodloužení životnosti všech materiálů při zachování vypovídající hodnoty. Díly chybějící a poškozené z větší části budou nahrazeny kopiemi.

Původní papírová ambaláž byla opatrně sejmuta a přiložena ke střepům. Vše bylo předáno společně s hotovými zrcadly investorovi. Originální zachovalé díly byly opatrně očištěny. U původních dílů s velkým poškozením amalgámové vrstvy byla tato vrstva mechanicky sejmuta a nečistoty byly na rubové straně mechanicky sleštěny filcovým kotoučem a kyslíčnickem ceričitým (CeO₂).

Jednotlivé díly, jejichž míra poškození byla únosná pro další životnost zrcadel, byly v zájmu zachování co nejvyšší vypovídající hodnoty adekvátně konzervovány a restaurovány jen částečně. Vybrané originální díly se zachovalou amalgámovou vrstvou byly očištěny a byla u nich provedena speciální ambaláž s podložním zrcadlovou PE fólií pro retuš poškozených míst. Dále byly adjustovány do ochranného papíru s upevněním do cínového rámečku. Toto opatření dostatečně ochrání původní pokovení od mechanického poškození a vlivů okolního prostředí.

Při práci s původními zrcadlovými díly došlo v průběhu práce k lomu při odlepování od podkladového papíru a manipulaci, s ohledem na křehkost původního skla o síle 1,9 mm, u zrcadel č. N 392, N 395 a N 396. Tabulky byly následně slepeny, tak jako díly poškozené v menší míře lomem, za použití lepidla HXTAL-NYC1. Toto dvousložkové lepidlo je určené pouze k lepení skla ke sklu.

Chybějící zrcadlové díly nebo jen části tabulek byly zhotoveny a nahrazeny kopiemi z odpovídajícího druhu skla analogicky podle dochovaných párových dílů klasickými postupy. Tvary byly vyřezány z plochého skla, po obvodu vybroušeny a vyleštěny fasety. Po překreslení rytého ornamentálního rostlinného dekoru byly zhotoveny rytiny na měděných kotoučcích s proleštěnými řezy.

Příprava na pokovení

Nové a původní zchovalé tabulky byly vymyté v lihu a destilované vodě. Odrazová plocha byla vytvořena vakuovým nanesením Al a krycí vrstvou Si. Původní pokovení amalgámem je z důvodů zdravotního rizika zakázáno.

Pro ochranu před vnitřními i vnějšími vlivy a vlhkostí byl na nově pokovené díly použitý syntetický Al nástřik a ochranný akrylátový lak Duplicolor.

Rekonstruované a restaurované nově pokovené díly byly opatřeny ochrannými laky / adjustovány do papírového podložení s mezivrstvou a opatřeny po obvodu cínovou fasetou. Pro adjustaci byl použitý papír, který má optimální pevnost i pružnost. Tím byla zaručena bezpečnost přilepení ke korpusu rámu, a zároveň umožňuje opětovné uvolnění z uložení bez poškození zrcadlového dílu. Na rubové straně zrcadlové tabulky byla navíc vložena mezivrstva izolačního pauzovacího papíru proti průniku lepícího média. V případě tabulek s původním pokovením je tato vrstva zaměněna za zrcadlovou PE fólii. Adjustace krycího papíru byla provedena ředěným lepidlem Bison Gel. Papír byl ke skleněné tabulce přilepen pouze v hraně po celém obvodu dílu.

Zrestaurované podmalby byly adjustovány do původních zrestaurovaných zrcadlových ráků. Na zadní krytí maleb byl použit podložní ochranný papír a papírová lepenka. Na zadní krytí děl byly přes lepenku aplikovány původní dřevěné loubky pomocí nerezových hřebíků. Hrany mezi loubky a rámy byly zajištěny textilní páskou Flimoplastem T.

Obr. 9. Demontáž skleněných dílů od papírového podložení
Disassembly of glass parts from the paper base

Obr. 10. Stav skleněných částí rámu po doplnění chybějících dílů a plomby před pokovením / *Condition of the glass parts of the frame - before metal plating missing parts and seals have been added*

Obr. 11. Vyčištěná a zpevněná sklomalba po slepení, retuších a konsolidaci / *The cleaned and reinforced glass painting after gluing, retouching and consolidation*

Obr. 12. Stav podmalby se zrcadlovým rámem po restaurování – revers
Condition of the reverse painting with the mirror frame after restoration - reverse

Obr. 13. Stav podmalby se zrcadlovým rámem po restaurování – avers
Condition of the reverse painting with the mirror frame after restoration - areverse

Uložení předmětů a následná péče

Pro uložení zrestaurovaných podmaleb bylo nutné přistoupit ke kompromisu z důvodu mnohočetnosti materiálů, ze kterých byly sbírkové předměty zhotovené. Bylo doporučeno obrazy uchovávat při teplotě 18–22 °C při relativní vlhkosti vzduchu 50–55 %. Nejsou přípustné větší a dlouhodobé výkyvy teploty a vlhkosti. Pokud by byly obrazy dlouhodobě uloženy v prostředí s relativní vlhkostí vzduchu nad 70 %, mohlo by dojít k biologickému napadení malby i dřevěného materiálu rámu. Obrazy by měly být s ohledem na odlišnost použitých materiálů (pro podmalby je doporučeno uložení v horizontální poloze malovanou plochou nahoru, pro zrcadla je doporučena svislá poloha, eventuálně horizontální poloha se zrcadlem nahoru) uloženy ve svislé poloze. V případě vystavení je nutné brát ohled na jejich křehkost. I při prezentaci by měla být dodržována teplota a relativní vlhkost doporučená pro uložení. Předměty nesmí být vystaveny přímému slunečnímu svitu, kdy by mohlo dojít k solarizaci skla, a tím ke změně jeho barevnosti. Je nutné dbát na to, aby intenzita osvětlení při případné prezentaci nepřesáhla dlouhodobě 150 luxů (při eliminaci UV záření). Při delším osvětlení může být nastartován proces degradace barevných vrstev. Při zvýšené teplotě nad 30 °C by mohlo dojít ke slepení voskové vrstvy s ochranným podložním papírem. Zrcadla je vhodné pravidelně zbaťovat prachu, čistit lze měkkým hadříkem.

DISKUZE A ZÁVĚR

Restaurátorský záměr byl zrealizován a podmalby i zrcadla byla zrestaurována dle etických platných pravidel. V průběhu restaurování musely být použity drobné změny v technologiích (hliníková odrazová vrstva místo amalgámové a akrylátový za syntetický lak) jinak byly dodrženy klasické postupy. Zpětná montáž respektuje nález z demontáže.

POZNÁMKY

- ¹ Z jeho posledních publikací a článků např. KAFKA, L. *Lidové podmalby na skle ze sbírek Regionálního muzea v Náchodě*. Lika klub, Praha 2016, KAFKA, L. *Lidové podmalby na skle ze sbírek Národního muzea*. Národní muzeum a Lika klub, Praha 2013, KAFKA, L. *Malované na skle*. Lidové podmalby. Lika klub, Praha 2005, KAFKA, L. *Obrázky na skle v severních a severozápadních Čechách*. In: *Český lid*, 83, 1996, s. 312–334.
- ² Předmětem tohoto textu není podrobná společensko-historická analýza fenoménu podmalby na sklo, proto vypichuji jen ty nejzákladnější informace. Obšírněji k tomuto srovnej např. s DAMMERT, U. a kol. *Podmalby na skle z Evropy, Asie a Afriky ze sbírek Udo Dammerta, Weiler a Národního muzea v Praze*. Goethe-Institut a Národní muzeum, Praha 1991, KUBEČKOVÁ, I. – LENDEROVÁ, Z. *Lidové podmalby. České umělecko-historické sbírky sv. 4*, Nadace kulturního dědictví a W-servis Praha 1995, MELNIK-PAPOUŠKOVÁ, N. F. *Československé lidové malířství na skle*. Státní grafická škola v Praze 1938, SCHEUFLER, V. – ŠTIESS, B. K barevné dokumentaci lidových podmaleb na skle v českých zemích. In: *Český lid* 45/1958, s. 36–37, VYDRA, J. *Die Hinterglasmalerei*. Artia, Praha 1957.
- ³ Krkonošské muzeum Správy Krkonošského národního parku Vrchlabí, Inventar Katalog Nr. 4 (ab 1929), inventární soupis sbírkových předmětů z let 1929–1945, s. 74, nečíslováno. V originále: 3194 – Hinterglasmalerei „Kristus am Olberg“ (siehe Anm. (Anmerkungen) zu 3180). Geätzter Spiegelrahmen. Gut erhalten. Miteigentum-wahrung aus dem Augustiner Klosterbesitz. Oval 24 x 28 cm. Der Glasrahmen 7 cm breit. Ausser diesem noch 4 Stück mehr weniger stark beschädigt im Depot hinterlegt. (Porzellanshrank im Volkskundezimmer. Eigentum des Klosters). Schneider zmiňuje ještě další čtyři podmalby identických rozměrů a stejného stylu. Ve sbírkách jich je nyní dohromady sedm, další dvě v německé přírůstkové knize nejsou zapsány. Odkaz na předmět s číslem 3180 se souborem podmaleb se zrcadlovým rámem přímo nespojuje, ačkoliv jejich popis je pro celkový

kontext důležitý. Karl Schneider v poznámce týkající se souboru podmaleb s číslem 3180–3193 uvádí jakousi obecnou charakteristiku regionálních podmaleb, přičemž upozorňuje na specifika: 14 podmaleb, tzv. „Žalozpěv Páně“. Všechny 16 x 21 cm ve stejném vyřezávaném rámu z lipového dřeva (přírodní barvy). Tyto podmalby pocházející z Hořejšího Vrchlabí, vzniklé/nabyté nepřímou cestou jsou skutečnými „Vrchlabskými podmalbami“. Žádná umělecká díla, neprozrazují ani dobrý řemeslný um, prozrazují náboženský, mystický smysl Slezana. Přesto by bylo užitečné zapátrat po předlohách, které měl malíř (malíři) před sebou a které přenesl na sklo. Na více než stovce shlédnutých podmaleb jsem pouze jednou viděl světské znázornění. Vždy pouze náboženské obrazy. Na jednotlivých hlavách je možné rozeznat „gotické rysy obličejů“. Ve sbírce Kristus s obličejem Marie!“. V originále: „14 Glasbilder sg. „Leidensang des Herren“. Jedes 16 x 21 cm in gleichem Lindenholz (Naturfarbeng) geschnitztem Rahmen. Diese Glasbilder aus Oberhohenelbe stammend und im indirekten Weg erstanden sind echte „Hohenelber Hinterglasmalerei“. Keine Kunstwerke, nicht einmal Handwerkskönnen verratend, verraten sie den religiösen, mystischen Sinn des Schlesiers.. So würd trotz alldem lohnend sein, nach den Vorlagen zufahnden, die dem Maler (Malern?) bei ihrer Arbeit vorgelegen haben und die sie vereinsahend oder copierend hinter das Glas brachten. Ich habe unter den an hundert und mehr geschauten Glasbildern die alle wohl nur aus eine höchstens frei Werstätten zurückgehen, ein einzigmal eine weltliche Darstellung gesehen. Immer nur religiöse Bilder. In einzelnen Köpfen möchte man „gotische Gesichtszüge“ erkennen. In der Slg. (Sammlung) ein Christus mit Mariengesicht!“ Zmiňované podmalby jsou v současnosti též součástí národopisné sbírky Krkonošského muzea Správy KRMAP ve Vrchlabí.

Za překlad z němčiny děkuji kolegyni Olze Metelkové a kolegovi Jiřímu Loudovi.

- ⁴ Schneider v posledním čísle sborníku, které muzeum vydávalo, zmiňuje, že za okamžik se muzeum přestěhuje do části augustiniánského kláštera, které mu poskytlo město Vrchlabí. Srovnej s: *Jahrbuch des Riesengebirgsvereins Landsgruppe Sudetengau e. V. Hohenelbe, 1939/40 28. Jahrgang*, Herausgegeben von Dr. Karl Schneider und Dr. Karl W. Fischer, s. 83. Na téže straně hovoří o významné městem slibované materiální podpoře, ke které zřejmě poté nedošlo. Válečné okolnosti zapříčinily ukončení vydávání sborníku, ve kterém bychom se pravděpodobně dočetli více o významných přírůstcích – zrcadlových podmalbách.
- ⁵ Stanovisko k restaurování cyklu L. Kafky z 1. 11. 2017 v plném znění: *Cyklus sedmi výjevů ze široce koncipovaného christologického cyklu (dochované exempláře zachycují motivy od Obřezání po Ukřižování Páně, inv. č. N 391 – N 397) se řadí k nejhodnotnějším artefaktům z fondu podmaleb na skle Krkonošského muzea ve Vrchlabí. Tematika obrazů nasvědčuje, že celý cyklus byl určen pro větší sakrální prostor, možná přímo pro augustiniánský klášter ve Vrchlabí. Jeho vznik lze klást do doby před josefinskými reformami, patrně do poloviny 18. stol. Soubor těchto podmaleb je unikátní. Dokládá zdejší velmi staré tradice polychromní malby za studena na spodní straně tabulového skla a jejich spjatost s dalšími technikami zušlechťování skla příznačnými pro severočeskou sklářskou oblast (adjustace podmaleb do zrcadlových, tzv. benátských rámu, jejichž výroba se rozvinula zvláště ve Sloupu na panství Kinských). Podmalby se navíc vyznačují kvalitní malířskou stránkou, jejíž východisko představuje barokní malba. Význam cyklu ve svém kontextu výrazně překračuje hranice regionu a jeho restaurování je velice žádoucí. PhDr. Luboš Kafka, vědecký pracovník, Etnologický ústav AV ČR*
- ⁶ Více o dopadu josefinských reform na kláštery srovnej např. s BĚLINA, P. a kol. *Velké dějiny země Koruny české*. Svazek X. 1740–1792. Paseka, Praha Litomyšl 2001, s. 102–106.
- ⁷ Srovnej především s: SCHUSTER, W. *Das Hohenelber Augustinerkloster*. Aus den Gedenkbüchern des Klosterszusammengestellt von Wilhelm Schuster, Prior. Buchdruckerei „Heimat“ Trautenau 1907. Dále srovnej s BACK, S. *Ein Bayerischer Augustiner in Böhmen*. Schunk Druck- und Verlags - GmbH, Bad Königshofen 1981, KADLEC, J. *Die Klöster der Eremiten des hl. Augustinus in Böhmen und Mähren*. Extractum ex Analecta Augustiniana Vol. LVI – 1993 – pp. 161–218, Roma a PIPEK,

J. Konvent poustevníků svatého Augustina ve Vrchlabí. Dipl. práce, Katedra teorie a dějin výtvarných umění FF UP v Olomouci, 2003.

- ⁸ Pět dochovaných podmaleb (N 391–N 395) tematicky spadá pod Křížovou cestu (N 391 – Kristus svlékán z pláště, N 392 – Kristus kopím proboden, N 393 – Kristus na kříž přibíjen, N 394 – Kristus trním korunován a N 395 – Kristus bičován), další dvě (N 396 – Kristus na Olivetské hoře a N 397–Obřízka Ježíšova) ilustrují motivy ze života Krista.
- ⁹ Více o Knollovi: ANONYMOUS. Nachruffür Ing. Hans Knoll, Stadtbaumeister i. R. In: *Riesengebirgsheimat* 1954/9, s. 12

LITERATURA

- ANONYMOUS.: *Nachruffür Ing. Hans Knoll, Stadtbaumeister i. R.* In: *Riesengebirgsheimat* 1954/9, s. 12.
- BACK, S.: *Ein Bayerischer Augustiner in Böhmen*. Schunk Druck-und Verlags-GmbH, Bad Königshofen 1981.
- BĚLINA, P. a kol.: *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek X. 1740–1792*. Paseka, Praha Litomyšl 2001.
- DAMMERT, U. a kol.: *Podmalby na skle z Evropy, Asie a Afriky ze sbírek Udo Dammerta, Weiler a Národního muzea v Praze*. Goethe-Institut a Národní muzeum, Praha 1991.
- *Jahrbuch des Riesengebirgsvereins Landsgruppe Sudetengau e. V. Hohenelbe, 1939/40 28. Jahrgang*, Herausgegeben von Dr. Karl Schneider und Dr. Karl W. Fischer.
- KADLEC, J.: *Die Klöster der Eremiten des hl. Augustinus in Böhmen und Mähren*. Extractum ex Analecta Augustiniana Vol. LVI – 1993 – pp. 161–218, Roma.
- KAFKA, L.: *Lidové podmalby na skle ze sbírek Národního muzea*. Národní muzeum a Lika klub, Praha 2013.
- KAFKA, L.: *Lidové podmalby na skle ze sbírek Regionálního muzea v Náchodě*. Lika klub, Praha 2016.
- KAFKA, L.: *Malované na skle*. Lidové podmalby. Lika klub, Praha 2005.
- KAFKA, L.: *Obrázky na skle v severních a severozápadních Čechách*. In: *Český lid*, 83, 1996, s. 312–334.
- Krkonošské muzeum Správy Krkonošského národního parku Vrchlabí, *Inventar Katalog Nr. 4* (ab 1929), inventární soupis sbírkových předmětů z let 1929–1945
- KUBEČKOVÁ, I. – LENDEROVÁ Z.: *Lidové podmalby*. České umělecko-historické sbírky sv. 4, Nadace kulturního dědictví a W-servis Praha 1995.
- LENDEROVÁ, Z.: *Lidové obrazy na skle v Krajském muzeu východních Čech v Hradci Králové*. Fontes Musei Reginaehradensis XIV, Krajské muzeum východních Čech v Hradci Králové 1986.
- MELNIK-PAPOUŠKOVÁ, N. F.: *Československé lidové malířství na skle*. Státní grafická škola v Praze 1938.
- PIPEK, J.: *Konvent poustevníků svatého Augustina ve Vrchlabí*. Dipl. práce, Katedra teorie a dějin výtvarných umění FF UP v Olomouci, 2003.
- SCHEUFLER, V. – ŠTIESS, B.: *K barevné dokumentaci lidových podmaleb na skle v českých zemích*. In: *Český lid* 45/1958, s. 36–37.
- SCHUSTER, W.: *Das Hohenelber Augustinerkloster*. Aus den Gedenkbüchern des Klosterszusammengestellt von Wilhelm Schuster, Prior. Buchdruckerei „Heimat“ Trautenau 1907.
- VYDRA, J.: *Die Hinterglasmalerei*. Artia, Praha 1957.

FOTOGRAFICKÁ PŘÍLOHA

Použité fotografie pochází ze soukromého archivu autorek článku Mgr. Dany Modráčkové a Lucie Pejchové.